

ישעיהו קורן

גם אם לא כל שיריו מדברים ללבי: על ברוך כצנלסון

עד כדי כך הוא נעלם ממני, עד שכאשר נתקלתי לפתע בשמו, לא ידעתי אם הוא חי או מת. זה קרה לפני חודשים אחדים ברחוב קטן במרכז ירושלים, רחוב שץ, בחנות הספרים "גלריה". לפני הכניסה לחנות עצמה יש חדר גבוה בן שתי קומות, דחוס בספרים ישנים, כל ספר בחמישה שקלים. ספרים ישנים שכמעט אין להם דורש, ספרים בפרוטה שמנסים להיפטר מהם בטרם ישגרו אותם אל הלא נודע. לעת רצון, ניתן למצוא בחדר האפולולי הזה לא רק איזה ספר שכבר שנים חיפשת ולא מצאת, אלא גם איזה ספר שלא עלה כלל על דעתך שהוא קיים, אוצר קטן.

בחוץ ירד גשם ואני הסתובבתי בחדר לבדי. פתחתי ספרים אחדים, דפדפתי בהם, החזרתי אותם למקומם. לחות כבדה עמדה באוויר. אבק דבק לכפות ידי. התחלתי להזיע. גם על הרצפה היו מפוזרות ערימות ספרים. לא יכולתי עוד. אחרי סקירה חטופה של המדפים, בידיים ריקות, יצאתי החוצה. כשהגעתי למדרגת הכניסה עוד ירד גשם. לא הייתה לי מטרייה ועצרתי לרגע. ברחוב ביצעו עבודות תשתית שונות. היו בו חפירות, קרשים, מעברים זמניים וסרטי סימון צבעוניים. הרחוב נחסם לתנועה, אבל איש כבר לא עבד בו באותה שעה. זרמים של מי בוץ גלשו במורד הכביש לעבר רחוב המלך ג'ורג'. חיכיתי. לא היה לי מה לעשות. הסתובבתי אל שורת הספרים שעמדה מאחורי ובמבט ראשון, על עטיפת ספר קרועה במקצת, בבת-אחת, כמו מאוב, זינקו אל מול עיני שתי מילים מוכרות. במהירות הושטתי את ידי אל המדף, חטפתי את הספר. אבק רב כיסה אותו, אבל אני לא חשתי בו. זה היה ספר צנום, עטיפתו פשוטה, קישוט קטן שמשוכפל עליה שוב ושוב כמו על מפת שולחן. בתוך מסגרת שחורה על רקע לבן, ממש מודעת אבל, בלטו שתי שורות, אחת מתחת לשנייה. בעליונה היה מודפס שם המחבר: ברוך כצנלסון. בתחתונה, באותיות גדולות יותר, שם הספר: **מִלֵּב אֶל לֵב** (1954).

הוא עוד חי בכלל, הוא מת? שאלתי את עצמי. אם הוא חי הוא צריך להיות זקן מאוד. מעולם לא ידעתי מה גילו. בחליפה, במשקפי הראייה בעלי העדשות העבות, בשערו האפור והמסורק לאחור, תמיד הוא נראה איש מבוגר מאוד, על סף זקנה. הוא היה המורה לספרות שלנו. מאז שסיימתי את לימודי בבית הספר התיכון ע"ש ברל כצנלסון בכפר סבא לא ראיתי אותו. בפגישות חברים נדירות שמו היה עולה תמיד בלגלוג מה. מישוהו

מחקה ביטוי שהיה חוזר עליו פעמים רבות, "הוא אשר אמרתי", אחר מזכיר את אופן דיבורו האיטי והמשעמם. בקצב הכתבה היה מוסר לנו את תוכן היצירות שהיה עלינו ללמוד לבחינות הבגרות ואת הרעיונות המרכזיים. זריזים בינינו, כאלה שהשיגו מחברות מתלמידים שלמדו אצלו בשנים קודמות, ידעו לספר, שהוא חוזר על הדברים הכתובים במחברות האלה כמעט מילה במילה. כל בוקר בשעה רבע לשמונה הוא עובר ליד תחנת הדלק של אברך ברחוב ויצמן בדרכו לבית הספר. בימינו תיק עור גדול ובו המחברות שלנו, המבחנים והחיבורים. כאשר אנחנו עוברים על פניו, ברגל או באופניים, חולצותינו בחוץ, הילקוטים על הגב או על הסבל, הוא מחייך, מניד בראשו לשלום.

את המבחנים והחיבורים הוא היה מחזיר לנו מתוקנים בדיו אדום או כחול, שבו ציין את שגיאות הכתיב והדקדוק שלנו, את אי-הדיוק בסימני הפיסוק, אם בכלל. בייחוד הרגיזה אותו התופעה שלא הצבנו פסיק לפני המילה "אשר". בחמת-זעם תקף את החללים הקטנים הללו שבין המילים. במילים אחדות היה מעריך את העבודה. לפעמים גם הוסיף הערות קצרות בכתב-ידו המעוגל. לקבל אצלו במבחן "כמעט טוב" היה בהחלט מכובד. לקבל אצלו ציון "טוב", הו, זו כבר הייתה ממש חגיגה.

הוא לא דיבר על כך, אבל סיפרו עליו שהיה משורר. מעולם לא נתקלתי בשיריו. גם לא חיפשתי אחריהם. הייתי בטוח ששיריו אינם אלא מליצות, מילים גבוהות, "שירה לאומית". מעין המשך למה שלימד אותנו בכיתה ואנחנו לא כל-כך אהבנו.

הספר היה בידי, אבל לא פתחתי אותו. כאשר הגשם נחלש, עברתי מחדר הספרים בחמישה שקלים לחנות עצמה. איכדתי משום מה כל חשק להמשיך ולחטט בספרים אחרים. שילמתי בקופה, תחבתי את הספר הצנום לכיס מעילי והמשכתי בדרכי.

רק כעבור שעות אחדות, בבית, אחרי שניערתי את הספר וניקיתי מעליו את האבק, פתחתי אותו. "חדוות העבודה וברכת עולָה על אדמת המולדת, רינת הגאולה וקינת השכול..." התחיל על גבי הדש הפנימי של העטיפה תיאור תוכנו של הספר, אשר יצא לאור בשנת 1954. אשר יגורתי בא לי, אמרתי לעצמי בלשונו לאחר דפדוף ראשון. פה ושם משפטים שלא אהבתי, והעיקר, תקלה טכנית בהדפסת העותק שבידי. דפים שלמים אינם קריאים. שורה מודפסת על שורה, מילה על מילה, דפים שונים שהודפסו פעמיים על אותו הדף, לעתים במהופך. גם חמישה שקלים לא שווה, אמרתי לעצמי.

לא היה בי עוד רצון לעיין בספר, אבל לפני שהנחתי אותו בצד, בכל-זאת העפתי מבט בתוכן העניינים. והנה, הפתעה. נחמת-מה. בעמוד 146 מופיע שיר בשם "אברהם בן-יצחק". סוף סוף משהו מוכר. המשורר האהוב אברהם בן-יצחק. זה של "בודדים אומרים". זה של "פגישה עם משורר" מאת לאה גולדברג. החידה הגדולה של הסתגרותו, מיעוט כתיבתו, שתיקתו רבת השנים, עד יום מותו.

חשש עלה בלבי לפני שעברתי לעמוד 146. לא רק בגלל שהוא עלול להיות בלתי-קריא עקב התקלה בהדפסה, אלא גם בגלל אכזבה אפשרית מהשיר עצמו. שוב הפכתי דפים בספר. שוב, למרות שניקיתי אותו, דבק אבק לידי, אולם משהגעתי לעמוד המסוים, התברר לי שהוא ניצל. השיר ניצל ואני ניצלתי. מתחת לכותרת השיר, "אברהם בן יצחק," באותיות קטנות, היה כתוב: "על קברו." הוא הכיר את אברהם בן-יצחק? הכיר אותו עד כדי כך שקרא את השיר הזה על קברו? סוף סוף חשתי שיש סיכוי לקבלת פיצוי-מה על חמשת השקלים שהשקעתי בספר הפגום הזה. בהיסוס קראתי את השיר:

אברהם בן-יצחק

על קברו

פְּלִבוֹשׁ-מְלֻכּוֹת נְשֹׂאת הַבְּדִירוֹת.
לְרוֹם-רֵאשֶׁף שְׁקִיעָה עֲנֹדֶת עֲטֹרֶת.
בְּכוֹכְבֵי-עֵינֶיךָ דְמָמָה תְּפָאֶרֶת
צוּעְדָה גְּאָה לְמוֹת.

כְּפַגְרֵי-צִעְצוּעִים, בְּעֵט הַיָּלֵד בָּם,
לְרִגְלֶךָ מַלִּים בְּאֵלֶם הַתְּגוּלָּה.
עֹזֶבֶת בְּנוֹת-הַשִּׁיר, רוֹחֵן לְךָ אֶצְלוֹ,
כִּי דָלוּ לְשִׁירֶךָ נִיבֵי אָדָם.

הוּי, נְזִיר-שִׁירָה, יוֹרֵד אֶל גֵּיא-עֶצְבָּת
וּבְלֻכְבוֹ יִכְלָא תְּפָאֶרֶת-יְהִי לְגוּעִ!
לֹא אָבִיתְךָ בְּרֶךְ לְחַיִּים לְכַרְעֵ -
וּתְכַנַּע לְמוֹת.

מתוך הספר מִלֵּב אֶל לֵב

"עטרת... תפארת... עצבת..." הד של צלילים אחרים, רחוקים, עלה בי. צלילים מוכרים משיריו של אברהם בן-יצחק: "דועכת... שלכת... בוערת..." אותו עולם של מילים. אותו ניגון הנרקם מהסיומות וההטיות של השפה העברית, שצליליו כה יפים בעיני. ומתוך הניגון הזה, כחץ מקשת, נורה פתאום המשפט החד כל-כך, הקולע, שננעץ ישר בתוך הלב: "לא אבית בך לחיים לכרע - ותכנע למות." הנהו נזיר השירה העברית

אברהם בן-יצחק, שכלא עצמו מדעת. הנה ייאושו, סירובו, סוד שתיתו. שוב ושוב קראתי בשיר, שוב ושוב גיליתי בו פנים חדשות, נישאות כולן על גבי השורה הזאת: "לא אֶבִּית בְּרַךְ לְחַיִּים לְכָרַע".

מחשבות רבות עלו במוחי. לא רק את אברהם בן-יצחק ראיתי לנגד עיני, אלא גם דמויות אחרות. בני-אדם שקשה להם המגע עם המציאות. כאלה שנהדפו על-ידי החיים ומשהו בנפשם כבה. אנשים שמשהו בתוכם דחה את המולת העולם סביבם. הם ידעו כי לא יוכלו לה, נותרו בבדידותם, והקיפו את עצמם בחומות מגן, לעתים רופפות מאוד, עד שגם מאחוריהן לא הצליחו לחסות עוד. ממש כמו אותו "האָדָם הַזֶּר" בשיר אחר המופיע בספר, אשר לקראת מותו "עַל הַגְּלִים מוֹל אֱלֹהִים צָעַד". וחשש מקנן בלבי, כי אין אותו זר אלא המשורר עצמו.

"ממלכה תמורת סוס." למרות הדפים הפגומים, רק בעבור השיר הזה, גם לו היה יקר עשרת מונים, היה כדאי לקנות את הספר. הספר נותר על שולחני, פתוח בשיר הזה המופיע באחד מעמודיו האחרונים. רק אחרי זמן רב המשכתי לדפדף בו, והנה עוד שיר שאינו נותן מנוח ואני קורא בו שוב ושוב. שיר השב אל הנושא הנצחי של האדם וזמן חייו:

נאמנים היו ימינו

נְאֻמָּנִים מֵאֵד הָיוּ יָמֵינוּ לָנוּ,
וְאֵנוּ הַדְּהָרָנוּם כְּסוּסֵי־רֶכֶבָה קָלִים,
עַל־כֵּן מֵהָרָנוּ לְהַגִּיעַ אֶל הַסּוּף.

עֵתָה לֹא נִחַפֵּז בְּקֶצֶה הַדֶּרֶךְ,
בְּרִגְלֵנוּ נִחְזֵר לְאֵט אֶל מוֹל הַדּוֹהָרִים,
וּבְעֵינֵינוּ תַחֲיֶה בֵּינָתָּה צוֹפִים מִנְּגֵד.

יָרְדָה שְׁלוֹת הָעָרֵב עַל שֵׁבֶת־רֵאשֵׁנוּ,
אֶרְכּוֹת עֵתָה שְׁעוֹת־חַיֵּינוּ בְּמִנוּחָה,
אֶךְ הַיָּמִים קְצָרִים, כִּי מַעֲטִים הֵמָּה.

בְּאֶפְלוּלִית נִלְקַט אֶת פְּרוּרֵי־הַזְּכֻרֹנוֹת
וְנִלְעָסָם לְאֵט לְסֵעַד לְכַב פּוֹתָה.
חֲכַמְנוּ עַד הַבֵּין כִּי אֲוִילִים הָיִינוּ.

מתוך הספר מלב אל לב

ההפתעה הייתה גדולה. האטתי את הקצב. השתהיתי על הדפים הניתנים לקריאה. היו שירים שבקלות דילגתי עליהם, אבל היו אחרים שלא הניחו לי להפוך את הדף. עולם אישי ומיוחד עלה מהם, בלתי־צפוי. בספרייה הלאומית קראתי בשני הספרים הראשונים שלו. לְאֹר הַנֵּר, שיצא לאור בארצות הברית בשנת 1930 בהוצאת "עֶגֶן", ובְּכוֹר דְּמָמָה, שהופיע בישראל בשנת 1948. פגשתי בהם שירה הנישאת על עצב דק מאוד. אור היום והמולת הכרך מסנוורים אותה ומפריעים לה, והיא מרכינה ראשה בפני העולם, מצדיקה את דינו.

הרכן ראש...

הֶרְכֵן ראש,
עד יַעֲבֹר יום ותִכְסַּף דְּמָמָה.

עֵצִים עֵינִים -
לְיָלָה לופֶת קִירוֹת רְחוֹב.

עֵיפָה נִפְשָׁךְ -
שָׁכַב וְכָבֵשׂ פְּנִים בְּכָר.

נְגָרִים הַחַיִּים.

מתוך הספר לאור הנר

הוא כותב באחד משיריו הראשונים, והמסקנה, בשיר אחר, אינה מאחרת לבוא:

"פְּנֵי תֵבֵל כְּפִסֵּי הַבְּרִזָּל
לְבָאִים וְחֹלְפִים בְּהֶמוֹן.

לְמָה אֶמְרֵךְ? וְאֲנִי
דְּמַעַת־דָּם מְעִינֵי אֱלֹהִים."

(חלק מן השיר "עוד יש אילנות" מהספר לאור הנר)

זו עמדתו הבסיסית של ברוך כצנלסון כלפי החיים, גרעין שירתו. עמדה של חולשה, של חוסר ישע, שתודעת המוות טמונה בה מראשיתה. רק ההשלמה עם עולם זה, עולמו של אלהים כמות שהוא, מעניקה כוח. מה טעם להתנגד, מה טעם בתפילה שתגן עלינו מפני המוות "ואלי גם אלהיו". כל מה שנותר הוא התכנסותה של הנפש השברירית, נפשו של המשורר, בתוך עצמה, עד כדי התאינות, כשרוח אלוהים מרחפת מעל פניו. בלשון מקראית שמזכירה הקדשה של נביא, שוב באחד משיריו המוקדמים, הוא כותב:

ביום סגריר

ביום סגריר עָלָה אֱלֹהִים מֵעָלַי.
וְאֶשְׁכֵּב נְטוּל חַיִּים, כְּפֹת אֵימָה,
וְלֹא עֲצָרְתִי כַח לְבָכוֹת.

יָמִים רְאוּנוֹנִים, תְּמִימֵי אֵל וְאָדָם,
נִצְבּוּ עָלַי וְחָרַשׁ לִי נְדוּ -
וְאֲדַע כִּי מֵת אֲנִכִּי.

וַיַּעַל אֹר שְׁקֵט בְּעֵינֵי הַפְּקוּחוֹת
וְחִיּוֹךְ מְדַלְדֵּל עַל שְׁפְתַי רָעַד,
כִּי אֵת פְּנֵי אֲמִי־הוֹרְתִי רְאִיתִי.

וְאוֹשִׁיט יָד - רִיקָם אֵלַי שָׁבָה.
וְאֶלְפֵת יוֹם אַחֲרוֹן וְאֲשׁוּעַ:
- אֲמִי, אֲמִי, אֵל תַּעֲזֹבֵנִי!

בְּדַמָּה אֲדִירָה צְלַלְתִּי כְּעוֹפֶרֶת,
וְאֲדַע כִּי חַיִּי הַפֶּר לְמִרְאֲשׁוֹתֵי
וְעַל פְּנֵי תְּנוּחַ רֹחַ אֱלֹהִים.

מתוך הספר לאור הנר

ההשלמה עם העולם היא המשענת להתגברות על מוראותיו. על העצב, על השיממון, "הִנֵּה רַד הַיּוֹם וּמָאוּם לֹא הָיָה", על מפח הנפש. הבדידות עקב ידידות שנפסקה, היגון עקב אהבה נכזבת, הופכים לרגשות בעלי כוח, שאינם בוגדים באדם, שיש לחיות עימם. קבלת הדין והתכנסות הנפש בתוך עצמה מאפשרות לא רק את ההתבוננות העצמית, את

השירה, אלא גם את המגע עם הדברים הפשוטים. ההנאה ממראה, מתופעה, ממעשה, מרגעים בודדים של שלוה. כל גילוי שכזה הוא התפעלות, נס, מים זכים לנפש. השקיית עצים בפרדס היא לא רק שמחה, אלא גם תובנה, נגיעה באחד משורשי החיים.

קולך על המים

אפתח לך לפי כשערי הגן,
לקראתך גילי ריוץ גלוי עינים.
אתה תביט אלי מלבובי אילן,
קולך אלי תשלח על פני המים.

הבקר לא יקסם ברום לי צחור-ענן;
אעזב שיחי עם עביבי שמים.
כמוך אאזין לרנוני אילן
בהריחו רוטט את קול המים.

לא אשאל, אלי, מה לי יצפן הזמן -
רב לי כי אתך אלך יחף רגלים;
אך אקנא מאד באשר האילן
בנשק את שרשיו קלוח מים.

מתוך הספר מלב אל לב

שירתו של ברוך כצנלסון היא ביסודה שירה ישירה, פשוטה, נובעת מתוך הלב. גם אם לא מעט משיריו אינם מדברים ללבי, הרי שיש שירים שאני חוזר אליהם שוב ושוב. ניתן להעמיד מבחר מרשים משיריו. רבים מהם יכבדו כל אנתולוגיה של שירה עברית. לפני ימים אחדים שוב ביקרתי ב"גלריה", ברחוב שיץ בירושלים. אולי אמצא עוד ספר משלו בין הספרים הישנים, חשבתי. חיפשתי וחיפשתי ולא מצאתי, אבל באחד המדפים הסמוכים למדור השירה בלט ספר גדול, מצבו כחדש, אגרות יצחק למדן, שיצא לאור ב-1998 על-ידי מכון "גנזים". דפדפתי, הצצתי במפתח השמות, ולהפתעתי הופיע בו גם שמו של ברוך כצנלסון. וכך בשנת תרפ"ח, במכתב פרטי, כותב יצחק למדן לאשר ברש וליעקב רבינוביץ, עורכי הדים, לאחר שקיבל מהם את החוברת האחרונה, שבה התפרסמו ארבעה משיריו של ברוך כצנלסון. המכתב ארוך מאוד, מכסה עניינים שונים, אך לי היה די רק בשני משפטים קצרים: "את שיריו של ברוך כצנלסון קראתי

בעונג. למרות הפוגליות הבולטת, נדמה לי שהוא יותר אמיתי מפוגל. "אכן, דוד פוגל גדול ממנו, אך את חותם האמת והתום אי־אפשר למחוק משירתו של ברוך כצנלסון. שירת אמת. הצריך יותר מזה?"

ולפני חודשים אחדים, כאשר נתקלתי בספרו בחנות הספרים, לא ידעתי אם הוא חי או מת. שיערתי שזה מכבר הלך לעולמו. אבל איך אדע, מתי? בבית־הקברות בכפר סבא, בשורות השמורות לוותיקי המושבה, איתרתי את קברו. הוא נפטר בכ"ח שבט, תשכ"ח, 27 בפברואר 1968. הוא קבור ליד אשתו קלרה, שמתה שנים אחדות לפניו, ולה הקדיש את ספרו הראשון **לְאוֹר הַנֶּר**. "בְּיוֹם סְגָרִיר", אמרתי לעצמי.

על־פי **תולדות הספרות העברית בדורנו, כרך ראשון - משוררים**, מאת אהרן אורינבסקי, "ברוך כצנלסון נולד בעיר סלוצק, פלך מינסק שברוסיה הלבנה. כשהיה ילד רך בשנים, היגר אביו לאמריקה הצפונית. ברוך נתחנך בבית־סבא, אבי־אימו, למד בחדר מתוקן ובישיבת סלוצק, גם השתלם בלימודי־חול והיה למורה. בשנת תרפ"א הלך לקנדה ועשה בה שתי שנים עד שניתנה לו אשרת־כניסה לארצות־הברית. משנת תרפ"ג עד תרצ"ה ישב באמריקה, רכש השכלה גבוהה באוניברסיטאות והשכלה פדגוגית בקורסים שונים ועסק בהוראה. בשנת תרצ"ה עלה הוא ובני משפחתו לארץ־ישראל והשתקע בכפר סבא. כאן היה לפרדסן והתפרנס מפרדסנות עד שנות מלחמת העולם השנייה. בשנת תש"ה חזר להוראה, ומאז עובד הוא כמורה ללימודים עבריים בבית־הספר התיכון בכפר סבא. "ברוך כצנלסון כתב בימי־עלומיו, משנת תרע"ט עד תרפ"ג, שירים ודברי בקורת באידיש, מכאן ואילך - רק עברית. קובצי שיריו העבריים הם: **לאור הנר - תר"ץ; בכור דממה - תש"ח**."

ספרו של אורינבסקי יצא לאור בשנת 1954 ולכן אין בו התייחסות לספרו השלישי של ברוך כצנלסון, **מְלַב אֶל לֵב**, שהופיע גם הוא באותה שנה. בספר זה נמצאים כמה משיריו הטובים ביותר. אני בטוח שעד מותו, כגיל 68, כתב עוד שירים. אולי אפשר למצוא אותם באחדים מכתבי־העת של אותה תקופה.

אורינבסקי אולי לא ידע זאת, אבל גם בשנים שהתפרנס מפרדסנות, ועל־פי שיריו גם מעבודת כפיים, עסק ברוך כצנלסון בהוראה. חודשים אחדים לפני מותה סיפרה לי אמי, כי היה זה הוא מי שלימד אותה קרוא וכתוב עברית.

המאמר פורסם לראשונה באתר **מקום לשירה** www.poetryplace.org בגיליון 15, יוני 2006.